
Мариана Йовевска / Mariana Yovevska

КОНСТИТУЦИОНАЛИЗМЪТ КАТО ОБЩЕСТВЕНА МИСЪЛ И ПРАКТИКА НА БАЛКАНИТЕ

Constitutionalism as Societal Thought and Practice on the Balkans

Summary: I dwell upon the appearance and the usage of the concepts of “constitutionalism”, “constitution”, “constitutional era”, “constitutional civilization” in the different epochs. Each concept is defined separately and is dealt with in the same semantic context as the others.

I argue and support, in a strictly scholarly context, the differences in the understanding of the term “constitutionalism” in legal and historical scholarship based on its definition as a category. I reveal that the usage of constitutionalism in the realm of History demands the categorical existence of a constitution and I stipulate that constitutionalism has the characteristics of each nation and epoch. The nature of constitutionalism includes the introduction of laws and lawful government according to the concept of libertarian-juridical theory of Vladik Sumbatovich Nersesyants (1938–2005), according to which the basis of every law consists of the natural human rights, developed into obligatory rules and norms in a society.

I dwell on the two basic ways of establishing constitutionalism. The first one is slow, consistent and gradual – in England, Sweden, and - in a certain period – Poland, which does not need a constitution. The second one is explosion-like and revolutionary and after the adoption of a constitution, of even a series of constitutions – the French model after the Great French Revolution.

Key words: constitutionalism, of constitutionality, constitution, constitutional era, constitutional civilization, Republic of the 7 Ionian Islands (1800–1807), Septinsular Republic (1800–1807), Serbian state 1804–1813

Националната пропаганда на всяка от балканските нации се основава на идеята за създаване на национална държава. В първите години на XIX век тези идеи започват да се осъществяват, без да повтаря образците на съществувалите от ранното средновековие предосмански държави – Сръбско кралство, Византийска или Българска империя. Но първите национални държави като Йонийската република на седемте острова (1800–1807), Сръбското княжество под ръководството на Кара Георги (1804–1813) се конструират с институции и конституционни принципи на конституционализма. В резултат на френския окупационен режим в Западните Балкани, на адекватната руска политика, следвана от императорите Павел (1754–1801) и Александър I (1777–1825) и на локалните усилия на гърци, сърби, хървати, словенци, населението на югоизточния

европейски полуостров навлиза в конституционната епоха, заявява приноси си към конституционната цивилизация, в синхрон с другите европейски народи.

Балканите навлизат в „конституционната епоха“ в последните години на XVIII век, запознават се с „конституционализма“ и правят своите приноси към „конституционната цивилизация“, като създават и въвеждат в сила свои „конституции“. Този процес продължава и до днес. Съществуващите формални различия между правната и историческата наука по отношение същността и съдържанието на основните термини, налага дефинирането и уточняването на отделните понятия с оглед, балканистичните проучвания. От друга страна е интересно как балканските народи, приемани за по-късно развиващи се в сравнение с европейските, по отношение на конституционализма се оказват едновременно с тях.

Етимологично термините „конституция“ и „конституционализъм“ произлизат от общ глагол *constituo, constituere* – ‘създавам, установявам, основавам, уреждам’¹. Както историци, така и юристи разграничават понятиято *конституционализъм* от *конституция*. Борис Спасов от гледна точка на съвременността обобщава конституционализма като идеология или идеологическа категория, регулираща режима на управление на държавата и на обществото чрез правата на гражданите². Снежана Начева дефинира конституционализма като доктрина и цивилизационен модел „за“ и „в“ конституционната цивилизация³. Конституционализмът от „правна“ категория и „идеология“ при Б. Спасов в монографията на Сн. Начева се определя за много значимо явление, което формира самостоятелна епоха от развитието на човечеството.

Тези определения на юристи не са в противоречие с разбиранията на историците. *Конституционализмът* се свързва с развитието на човешкото общество, идентифицира се с конкретни процеси във времето, което го показва като събитие, значимо явление в историята, а оттам и като важен, основен проблем в историческите изследвания. Немският философ Карл Ясперс (1883–1969) при утвърждаване на духовните достижения в единството на човешката култура свежда смисъла на историята като наука до „действията и делата на нашите предшественици, които са ни довели до този път, по който вървим”⁴. Следователно, *конституционализмът* като човешко дело, път, по който вървим, както и неговото сътворяване, преобразяване, включително и личностите, които го създават и въвеждат в обществената практика, могат да се явят тема на исторически изследвания.

Конституционализмът в историческата наука включва всички обществени процеси и личностни изяви, които водят до приемане и прилагане на конституция, казват юристите⁵. Но той се проявява и в политическа среда, в която няма въведена конституция – например в Англия. Той може да бъде открит в идеите и разсъжденията на хора, в проектите и движение за въвеждане на фундаментален закон, без да съществува конституция – какъвто е случаят с

руския конституционализъм през XVIII век. Много често конституцията се суспендира и усилието за нейното възстановяване също се явява конституционализъм.

Популярният за нашето съвремие руски историк и политолог Андрей Медушевский в свое интервю заявява, че е остаряло разбирането конституционализъм да се изразява с писан основен закон. Според него съвременното – се свежда до държавно устройство в процес на „отказ от една стабилност, критика на тази стабилност от позицията на нов конституционен идеал“⁶. Ще рече, че конституционализъм може да съществува и под формата на проекти за конституционен ред. За историците конституционализъм може да се яви като усилия за промяна в държавното управление с цел доближаване по форма и по съдържание до конституционно управление, основаващо се на общозадължителни закони, гарантиращи правата и свободите на хората.

Същността на *конституционализма* се свързва с добре развита институционална система за управление със свои правила и процедури, с дейността на представителни институции за отделни съсловия или национални общности⁷. Така се въвежда нов поглед за редица реформени проекти и планове, които прехвърлят властови възможности върху институции или личности, които да решават или създават сложна, субординирана институционална система, която да замества силната държавна власт. Конституционализъм винаги се открива с наличието на народно представителство и закони за спазване на човешките права.

Идеите, както и практиката на *конституционализъм* са изключително интересни в края на XVIII век, когато вече са оформени два пътя за конституционализма. Единият е английският, където постепенно се изгражда конституционно общество с развита институционална и съдебна система за управление и за защита на човешките права. Началото е на поляната Рънимийд, край замъка Уиндзор, където на 15 юни 1215 г. е подписана Магна харта, в която крал Джон Безземни (1199–1216) декларира пред 36 аристократи и висши църковни служители, че ограничава собствената си власт за сметка на свободите и правата на своите поданици⁸. Вместо кръвопролитие е предпочетено частичното (само за 10% – 20% от поданиците), доброволно самоограничаване на монархическата власт, като законът се поставя над всички и е валиден за всички. Личността и имуществото стават подвластни единствено на закона и законния съд

Магна харта отхвърля формулирания в римското право принцип от трети век и наложен по-късно с Дигеста, че монархът не е подвластен на никакви закони⁹. Той е заменен с чл. 40 от Хартата: „На никого няма да продаваме, да отказваме или да отлагаме право или правосъдие“. Второ, чл. 39 обещава неприкосновеност на личността и нейното имущество освен чрез законна присъда от законен съд. Трето, с чл. 61 кралят приема неговите нарушения на Хартата да се отстраняват от 25-та барони, нейни пазители, дори с военна сила срещу самия него.

Следващите документи са Оксфордският и Уестминстърският провизории от 1258 г. и от 1259 г., подписани от сина на Джон, крал Хенри III (1216–1272). С тях той се съгласява неговите лендлордове да участват в избора на кралските министри, а свикването на парламента да става регулярно, независимо от кралското желание.

По този еволюционен английски път на развитие тръгват Швеция и други скандинавски страни от второто десетилетие на XVIII век. Без да се опитва да създаде нов вид парламентарно държавно устройство, до 1738 г. Арвид Хорн постига в Швеция система на управление, която поставя начело на държавата Държавния съвет вместо монарха¹⁰. Това е пример за легитимно ограничаване на монарха и споделяне на властта с институции от съсловието на аристокрацията – едрите поземлени собственици. „Ерата на свободата“ се свързва със засилване на парламентарното управление, подобряване положението на недворянските съсловия, с усилия за ограничаване и конкуриране на кралската власт, но продължава до 1772 г.

В Русия и в Жечпосполита (Полша и Литва) до 1791 г. конституционализмът се проявява като обществено-политически нагласи и усилия с преобладаващи теоретични идеи и проекти, пред институционалните реконструкции и реформи¹¹. Руският конституционализъм от края на XVIII и началото на XIX век, независимо от формите на своето проявление, се разкрива в постепенното проявяване на отделни негови признаци и се проявява по-скоро като постъпателен реформационен процес.

Друг път за въвеждане на конституционализма е американският, който в Европа е познат като френски. При него първо се изработват конституционни документи, които се приемат от представителна институция и влизат в сила като Конституция. Не може да не уточним, че Декларацията за правата на човека е чисто френски принос към конституционализма. При този вариант събитията протичат екстремно, обществото е взривено от промени и затова той е определян за революционен и динамичен път.

В най-общ план конституционализмът се дефинира като прояви, събития и процеси, разкриващи и проследяващи еволюцията на идеите и на доктрините за конституция и самото конституционно управление и държавна идеология. Той започва с постигане на законовото ограничаване на властта посредством институции или проекти, за да включи и усилията за изграждане на конституционна държава, за опазване на конституцията. Така институционална система, закони, основни закони, които ограничават властта и управлението в името на защитата на естествените човешки права в най-общ вид изразява съдържанието на *конституционализма*.

Разнообразни и различни са дефинициите, формуирани в отделните клонове на науката – юридически науки, социология, политология, история. За Гагик Гарушевич Арутюнян (1948), председател на конституционния съд в Армения и член на Венецианската комисия (Европейска комисия „За демо-

крация чрез право“¹¹) към Съвета на Европа, понятието *конституционализъм* е с нравствени и духовни корени¹². Той препоръчва към него да се подхожда предимно за разкриване на духовно-нравствените и поведенческите прояви на хората. Това схващане го доближава до вижданията на Николай Семьонович Бондарь, че аксеологията (науката за ценностите), когато става дума за философия на конституционализма, се превръща на практика в учение за конституционните ценности¹³. Не може да не се споменат и проучванията за ценностите в конституционализма, които стават хит в началото на ХХІ век¹⁴.

Защитилата през 2004 г. в град Казан (Русия) докторантка М.В. Галиулина, възможно най-лаконично обособява многобройните дефиниции на *конституционализма* според подходите в три групи – управленски конституционализъм, правов и политически¹⁵. При първия подход *конституционализмът* се разглежда от гледна точка на държавното управление, за да се констатира, че то е законово ограничено с конституция (управленски). При втория подход *конституционализмът* се разглежда като учение за конституцията, като основен закон на държавата и обществото и техните взаимоотношения (правов)¹⁶. Третият подход приема конституционализма за политическа система, основаваща се на конституционни методи на управление (политически).

Всъщност, това разделение е съобразно трактовката, дадена от Вадик С. Нерсисянц (1938–2005), за три същности на конституционализма – политико-правова идея (теоретична конструкция), програмно изискване на политическо движение, осъществена в правнотворческата практика идея, и политическа доктрина¹⁷.

Историческата наука възприема и трите подхода към съдържанието на конституционализма, защото в човешкото общество той се проявява като учение, като държавно управление с основен закон и политическа система, изградена на конституционните методи на управление. В правните науки дефинирането на конституционализма подразбира наличието на конституция, което не е задължително в историческата наука. В историческата действителност и в политическата практика има периоди без конституции, в които се проявяват движения за конституционен ред, суспендират се конституции или са въведени конституционни актове. И днес има държави с правово управление, без да разполагат с конституционен текст – например Англия.

Повечето автори, занимаващи се с историята на правото и държавното изграждане, не употребяват термина конституционализъм, преди да влезе в сила основният, фундаментален закон – конституция. Могат да се срещнат научни публикации и в ХХІ век, които принципно резервират конституционализма само като юридически термин¹⁸. Други учени, юристи, концентрирани върху конкретна държава, мимоходом уточняват, че след като в нея няма конституция, липсва и конституционализъм¹⁹. В повечето речници на езици, чиито нации са свързани с появата на конституционализма на Балканите през ХVІІІ век – хърватски, български, гръцки, словенски, понятието се дефинира според правно-

политическото разбиране като държавно управление, идея или власт и винаги се свързва с наличието на конституция²⁰.

В началото на ХХІ век във Волгоградския университет излиза статията на преподавателя от юридическия факултет Валерий Валериевич Виноградов, който косвено отхвърля усилията в неюридическите науки (политология, социология и история) да се изследват теми, свързани с конституционализма²¹. Той защитава тезата, че конституционализъм съществува само след влизане в сила на конституция и във връзка с действаща конституция. Всякакви други опити за въвеждане на термините „дворянски конституционализъм“, „правителствен конституционализъм“, „външнополитически конституционализъм“ определя за вътрешно противоречиви и несъстоятелни, защото след като конституционализмът е ограничаване на властта, а правителството е власт, политиката също е проява на тази власт, следва да няма в дефинициите взаимноизключващи се термини²². С тази позиция В.В.Виноградов не признава усилията на поколения историци, социолози и политолози за изясняване процесите на развитие на конституционализма в идеологически и идейно-практически план до началото на ХХ век.

Юристите се придържат към първоначалното съдържание на понятието в американската действителност и в американската наука. В.В.Виноградов ревностно защитава необходимостта от наличие на конституция и всички белези на „класически конституционализъм“, на „новолиберален конституционализъм“, изискващи държавното участие в регулиране на икономиката и обществения живот²³. Той не предлага адекватни нови формулировки, отхвърля употребата на понятието „мним конституционализъм“, използван в случаите, когато се отнася до управление на конституционни монархии. Създава впечатление, че не приема и особеностите на руския конституционализъм до началото на ХХ век, изразяващи се в отсъствието на гражданско общество, слаба средна класа, динамични преобразования за изключително кратък период от време²⁴.

В защитената няколко години преди това кандидатска дисертация на същия автор обстойно се изяснява, че „конституционализмът“ е системообразуваща категория, която съставлява различни елементи и богати възможности за многообразно приложение. Там В. В. Виноградов теоретично разглежда сложните характеристики на понятието „конституционализъм“ – веднъж като понятие и втори път като категория²⁵. Точно категориалната характеристика позволява проучвания в много клонове на науката, които работят с различни методи и способности на изследвания, стремящи се към различни цели. За това и самият В. В. Виноградов пише в дисертацията си, че конституционализмът е валиден за употреба при въвеждането на руската конституция от 1906 г., а руският ХVІІІ век – за начало на конституционната идеология в Русия²⁶.

Значителна част от юристите приемат, че „конституционализмът“ носи характеристики на системообразуваща категория, предлагаща богати възможности за проявление²⁷. Широкоспектрната същност на термина, приета от

повечето изследователи, обяснява присъствието му в различните клонове на науката. Конституционализмът като категория може да присъства в много съвременни науки, които използват различни методи на проучване, имат различни предмети и обекти на изследване. Много юристи го дефинират и определят без да упоменават дори думата конституция.

Повечето изследователи вече потвърждават възможността той да бъде проучван и от историческата наука, при това в хронологически граници, когато няма действаща конституция²⁸. Например Стивън Грифин е категоричен, че конституционализмът е процес, който независимо дали е идеологически, политически или теоретичен, се развива в настоящето, идва от миналото и продължава в бъдещето²⁹. Игор Ал. Кравец, отделя голямо внимание на термина и въпреки че научният му интерес е към информационното общество във фазата на постиндустриално развитие, той потвърждава, че конституционализмът е категория и явление в световната правна наука, което е сформирано при прехода от традиционно към индустриално общество³⁰. По същество това означава, че той вижда появяването му преди индустриалните общества – сиреч преди Славната революция във Великобритания и Френската революция.

О. Кутафин също приема проявата на конституционализма в Новото време и уточнява, че носи безопасност, предсказуемост и въвежда правов ред в отношенията между индивидите, личностите и държавата³¹. Източниците, корените на конституционализма според Ерих Ю. Соловьев са в реформацията³², докато Захаров търси началото на конституционализма в идеологията на Просвещението³³. Най-далеч в миналото се връща В. Г. Графский – който приема, че античните автори имат заслугата за появата на конституционализма³⁴.

Конституционализмът за унгарския специалист по конституционно право и съдия в Европейския съд по правата на човека Андраш Шайо е процес, ориентиран към „ограничение на държавната власт в интерес на общественото спокойствие“ като, разбира се, не застрашава ефективността на управлението³⁵. Това определение за трудно поддаващия се на дефиниране термин звучи понятно и лесно за разбиране и всъщност то е много популярно за повечето автори в различни страни и с различна професионална подготовка³⁶.

При тази дефиниция отсъстват условия, които биха я направили неприложима, ако отсъства конституция – както е в Англия или в Русия през XVIII и XIX век. Можем да се съгласим, че конституционализмът е „процесът на ограничения в управлението по законов път“ – дали те са в проектна форма или са осъществени, те създават нови институции или преразпределят властта между нови и стари структури³⁷. Това разбиране обединява историците Такаши Шогимен, Стивън Грифин, Сергей Полской с юристите Андраш Шайо, Олег Е. Кутафин и други.

При отсъствие на основен, фундаментален закон – конституция, стремежът към неговото приемане и прилагане всъщност се явява конституционализъм, дори и без пълния списък от принципи и приложения на основния закон.

Подходящо е илюстриран конституционализъмът в преиздадените през 2009 г. в Москва сборници с дейността на радетелите „за руска свобода“ – Никита Панин, Николай Новиков и много други³⁸. Тук са включени видните руски конституционалисти като граф Н. И. Панин, граф А. Р. Воронцов, княз А. Й. Чарториски. Всички те са обединени от разбирането си за позитивна, творческа свобода на личността, което, без да изчерпва понятието конституционализъм, се съдържа в него.

И друго – не всеки основен закон е конституция. Както вече се обърна внимание, за наличие на конституция се приема само „този основен закон, който потвърждава общочовешките ценности, правно приложени, признаващи и гарантиращи правата на човека“³⁹. И в случаи, че конституцията е суспендирана или не е влязла в сила, историци, политолози, социолози, дори юристи могат да изследват конституционализма като процес.

Не на последно място конституционализъмът въвежда закони, които са в защита на човека и неговото право на живот, свобода и частна собственост, на правото на самоопределяне, обединение, на свободно волеизявление. Както уточняват мнозина изследователи, конституционализъмът няма един модел, той носи конкретно исторически белези и национални особености⁴⁰. Като правно, историческо, политическо и социално явление той притежава и национална специфика, което въвежда и термините за английски конституционализъм, американски, френски, английски, руски през XVIII и XIX век, полски и т.н.⁴¹.

Ако първоначалната идея за разпространението на закона върху кралската власт е важна част от конституционализма, установяването на действащи инструменти за политическо управление и господството на правото е другата му страна. Създаването на институции, на представителни органи и тяхното функциониране са елементи на конституционализма. Развитата институционална система, включително и данъчната, са ключови в съвременната епоха на конституционализъм. Американският конституционализъм утвърждава върховенството на правото посредством разделението и балансирането на властите⁴². Един от бащите на американската конституция, четвъртият по ред американски президент Джеймс Медисън (1751–1836) пише в глава 51 на сп. „Федералист“ за американската конституция, „На честолюбието трябва да се противопостави честолюбие“⁴³.

Конституцията и процедурите за дейността на институциите в конституционализма идват, за да гарантират *правата и свободите на хората* като правото на живот, на собственост, на справедливо правосъдие, на свободи (на словото, на събранията, на вероизповеданието). Първите формулировки за човешките права и свободи са направени от Джон Лок (1632–1704) с „Два трактата за управлението на държавата“ в 1689 г. Те са сведени до: 1. Правото на живот, свобода и собственост; 2. Свобода на обединението и пресата; 3. Правото на самоопределяне и петиции; 4. Правото на съдебна защита, изборително право на труд и индивидуална свобода – свобода на вероизповедание, свобода на

словото и на печата⁴⁴. Правата на човека са разделени на две основни групи – естествени и позитивни. *Естествените права* принадлежат на човека по рождение и зависят от човешката природа. Това е т.нар. неписано право, неотменими права – право на живот, право на труд, право на равенство, правото на свобода, право на собственост, право на обединение, право на безопасност, стремеж към щастие, свобода на вероизповедание, право на справедлива съдебна защита.

Позитивните човешки права възникват във връзка с издаването от държавата правни норми и човек не ги получава със своето рождение. Ако има норма от държавата – ще има и някакво право, няма ли норма – няма да има и права. Към позитивното право се причисляват всички права, които хората упражняват в качеството си на граждани – избиращото право, правото на пенсиониране, правото на образование и т.н.

Списъкът с права и свободи се разширява непрекъснато. Допълнен с правата и свободите в „Декларация на човешките и гражданските права“ на Френското национално събрание от 26 август 1789 г.⁴⁵, в него се включват нови формулировки: 1. Хората са свободни и равни; 2. Всяко политическо обединение е съхраняване на естествените и неотменни човешки права – свобода, сигурност и противопоставяне срещу потисничеството; 3. Властта и суверенитета произтичат от народа; 4. Упражняването на естествените права на всеки човек не трябва да ограничава ползването на същите права от останалите членове на обществото; 5. Всичко, което не е забранено със закон, не може да бъде възпрепятствано.; 6. Всеки гражданин може свободно да пише, говори, печата свободно своите мисли; 7. Общество, в което не са гарантирани правата и разпределението на властта, не е устроено, не притежава основен закон; 8. Собствеността е ненакърнимо и свято право и т.н.

В конституционализма законите трябва да гарантират човешките права и свободи. От Джон Лок (1632–1704) остава мисълта: „Там, където няма закони, няма свобода“, за да бъдат винаги свързвани правата, свободите и законите. А във Върховния таен съвет в Москва в 1730 г. по всяка вероятност Д. Голицин записва: „*Не сензорите управляват със закони, а законите управляват сензорите*“.

Следователно конституционализмът се свежда до процес на ограничаване от закона управление, независимо от формата и вида на ограниченията (с проекти, с нови институции или преразпределяне на властта между нови и стари структури), регулирано и от закони, гарантиращи човешките права. Изказано като дефиниция това ще рече: конституционализмът е процес, при който властта се ограничава по легален, законов път, разполага с по-силна или по-слаба институционална структура и се регулира от закони, гарантиращи човешките права.

На Балканите конституционализмът има някакви общи белези, поради специфичното положение на балканските народи – безправно присъствие

извън официалните държавни институции, структури на светлинни години от управлението на Османската империя. Конституционализмът при отделните нации носи и типични характеристики, специфики, които остават присъщи само за тях, без да се проявяват при техните съседи. Процесът на самоограничаване на сръбското управление със закони и правила, изграждане на институционалната система протича различно от процесите на самоограничаване на гръцкото управление на Йонийските острови.

Наталия Ал. Богданова дефинира четири форми на проявление на конституционализма – номинален (теоретичен), практически, нормативен и организационен⁴⁶. Тези форми имат универсални характеристики за конституционализма и при проследяване на историческото развитие на балканските държави в периода XVIII–XIX век на Балканите могат да се разграничат лесно.

Конституционализмът носи номинален, теоретичен характер, когато се явява във формата на проект за конституционни документи. Написаните от Ригас Велестинлис (1757–1798) „Конституция“ или „Декларация за правата“, Проектът на Ф. Ф. Ушаков (1745–1817) от 1798 г. илюстрират теоретичния конституционализъм.

На Балканите практически конституционализъм, макар и краткотраен, се осъществява с влезлите в сила две конституции по времето на Републиката на седемте острова 1800–1807 г. И това не би трябвало да изглежда странно, защото в руски условия практическият конституционализъм се проявява най-рано – с поставените реални ограничения на царската власт (Кондиции) при избора на Анна Йоановна (1693 р., 1730–1740) в началото на 1730 г.

Проява на нормативен конституционализъм се явява предложението на Адам Й. Чарториски (1770–1861) към сръбските дипломатически пратеници от декември 1804 г. Институционалното изграждане според него предвижда да се учреди колективна, най-висша държавна институция в управлението на сръбската държава – „Синод“. Препоръката цели да ограничи абсолютната власт на Кара Георги. При руските условия нормативен конституционализъм се явяват разсъжденията на княз М. М. Щербатов (1733–1790) в манускриптите му; записките и реформационните проекти на Иван Ив. Шувалов (1727–1797), останалите до днес планове на граф Никита Ив. Панин (1718–1783) за реформиране на руската държава с въвеждане на общовалидно законово управление, без той да носи дори формата на конституционен проект. Нормативен конституционализъм се явява и „Наказа“ на Екатерина II (1729 р., 1762–1796), който представлява инструкции за изработване на нови закони за дворянското съсловие, включващи го легитимно да участва в различни държавни институции, но без да се ограничава монархическата власт.

Организационният конституционализъм е свързан с въвеждане и прилагане в държавата и в административното управление на идеите на конституционализма. Той се разкрива при въвеждане и изграждане на различните институции в страната с цел осъществяване на конституционните идеи. Свързва се

както с нормативния, така и с теоретичния конституционализъм. Организационен конституционализъм може да се види в дейността на Ригас Велестлис, когато създава „етерия“ (дружество)⁴⁷. Стихотворението му „Бойният химн“ призовава всички народи, независимо от вероизповедание и език, на борба срещу тиранията и абсолютизма. Всъщност, това е нестандартна, поетична изява на идеите на нормативен конституционализъм при организирането на военните сили – равноправие и солидарност, независимо от вяра, националност и език.

Организационен конституционализъм се явяват усилията и страстите през лятото на 1805 г. за учредяване на „Правителствующий Съвет Сръбски“, въвеждането на Йонийската конституция от 1799 г., както и цялото управление на Републиката на 7-те острова до Тилзитския мирен договор през 1807 г. За съжаление, поради ожесточените военни конфликти между гръцкото население от различни социални групи и краткото съществуване на Републиката на седемте Йонийски острова, честата промяна на конституциите, тук организационният конституционализъм не може да прерасне в конституционна държавност. Политическите събития на Балканите са динамични на границата между двете столетия и не може да се говори за истинска конституционна държавност.

Конституционализмът на Балканите на границата между XVIII-то и XIX-то столетие се проявява в движението за създаване на държавни структури с различни форми на управление (република, монархия), в които властта се ограничава с конституционни текстове, с общовалидни закони, които зачитат правата на човека. Конституционализмът остава обвързан в тесните рамки на националните държави, без да постигне широко, общо въздействие, въпреки планове в тази насока.

Проучвателската работа по тези проблеми за този период се затруднява от отсъствието на термина „конституционализъм“. Има се предвид, че в изворите, литературните и научни източници от XVIII–XIX век, в балканската езикова и културна среда липсва подобно понятие. *Конституционализъм* е непознат термин и в Русия, и във Франция, които са пряко свързани с появата на конституционализма в Югоизточна Европа. В Османската и Хабсбургската империя терминът не съществува. През този период синоними или понятия, близки до „конституционализъм“ няма, още по-малко с това съдържание. Трябва да се отчете и фактът, че както руският език, така и всички балкански езици все още не са кодифицирани. Езиковите норми се регламентират по-късно.

В съвременната правна руска литература, а и в други езици е въведен в употреба произведен от *конституционализъм* термин – „*конституционен строй*“⁴⁸. Желанието да се гледа на понятието „конституционализъм“ като на дихотомия от идеал, доктрина и конкретно държавно устройство, води до въвеждането на новото понятие. Вторият компонент – държавното устройство, се назовава „конституционен строй“. Ако подобно разделяне е логично и обяснимо за процесите в най-новото време и в историята на Русия, то няма приложение за Балканите. Между XVIII и XIX век идеите и практическите прояви на конституционализма се въвеждат едновременно на Балканите.

„Мним конституционализъм“ е друг произведен термин, при това много дискутиран⁴⁹. Мним се нарича този конституционализъм, който като германския и руския проявява колебливост и неустойчивост в налагането и възприемането на конституционализма. Прилага се наследената от Макс Вебер (1864–1920) преценка за „срамежливостта“ на руския конституционализъм, в смисъл на неопределеност, която много бързо може да се премине в своята противоположност – авторитаризъм от друг тип. Конкретното дефиниране е, че това е модел на властов механизъм в системата на конституционната монархия, при който монархията и бюрокрацията, ръководеща институционалната държавна система са в коалиция срещу парламента и участието в управлението на всички социални слоеве⁵⁰. Тази неопределеност, недоразвитост, позволява по-късно да се заговори за „мним“ конституционализъм.

На Балканите също можем да говорим за неподготвеност на обществото, за отказ от административни структури, за отсъствие на механизми за социален контрол. Местното население не преодолява стереотипите на традиционното общество и конституционализмът често преминава в друг вид управление – авторитаризъм. Ако погледнем на промените като на мним конституционализъм, то оригиналният проект на Ригас Велестинлис, който предвижда създаване на република върху целия полуостров и постигане на конституционализъм, предоставящ равни права на всички и защитаващ свободите на всички жители, не може да се включи в определението. Въоръжените конфликти, загиналите и произнесените и изпълнени смъртни присъди за всички гърци, воювали на Йонийските острови „за“ и „против“ различните конституционни проекти, опровергават, че конституционализмът на Балканите, дори и в най-ранната си фаза, е мним конституционализъм. И не на последно място още едно съображение срещу мнимия конституционализъм: кое ни дава основание да определяме френския конституционализъм за „мним“? Навсякъде той е един, а тук, на Балканите, защо трябва да бъде определян за „мним“.

Разглеждането на въпроса за конституционализма в научната литература на сръбски и сърбо-хърватски език налага да се въведе още едно уточнение. В сръбския и сърбо-хърватския език се използват две думи за конституция – *устав* и *чуждицата конституция*. Ето защо „конституционализъм“ като наименование се употребява като *уставност* и като *конституционализъм*, а редица конституционни актове се прилагат под наименованието „статут“ или „органически статут“.⁵¹

БЕЛЕЖКИ

¹ Подр. Друмева, Емилия. Конституционно право. София: Анупис, 1995, с. 82. Още Спасов, Борис. Учение за Конституцията. София: СИБИ. 1997, с. 21; Галиуллина, Марина. В. Конституционализм в России во второй половине XVIII – начале XIX веков Автореферат, кандидат исторических наук 2002 г. Курган, с.2 Автореферат в Интернет. – В: <http://www.dissercat.com/content/konstitutsionalizm-v-rossii-vo-vtoroi-pолоvine-xviii->

nachale-xix-vekov#ixzz2C1gltl78 (юни, 2012) ; Бартошек, М. Римское право: (Понятия, термины определения). Москва 1989, с. 87-88;.

² Спасов, Б. Цит. съч., С. 17, 19.

³ Начева, Сн. Конституционна цивилизация и българският конституционализъм, ч. 1, София: СИБИ, 2004, с. 7.

⁴ Ясперс, К. Малка школа за философско мислене, (превод от немски Нено Богданов), Философска библиотека, София: ГАЛ-ИКО, 1995, с. 30–31.

⁵ Конституционализмът като термин се появява в американската политическа и правна мисъл в края на XVIII и началото на XIX век, за да свърже терминологично текста и духа на писаната конституция с управлението на закона. С него се обозначава върховенството на конституционния текст над издаваните закони и правни актове над приеманите закони и другите правни актове (Берман, Гаролд Дж. Западная традиция права: эпоха формирования. Пер. с англ. Второе изд. М. Изд. МГУ, ИНФРА* М- НОРМА, 1998, С. 370–373.). Той е свързан с конституцията пряко и е по-близък до днешното разбиране за върховенство и супериорност на конституцията⁶. Постепенно понятието „конституционализъм“ получава по-широко тълкование в течение на времето и освен с уточнението за върховенството на конституционния текст над издаваните закони и правни актове⁷ започва да се прилага за характеристика на преходните процеси към установяване на конституционна власт в европейските градове и държави. Така конституционализмът се свързва с процесите, водещи до установяване на равноправие пред закона, до изграждане на административни институции, способни сами да взимат решения, до установяване на конституция и конституционно управление, до изграждане на представителна институция, в която да бъдат представени всички слоеве на нацията. Като съвкупност от елементи на конституционното развитие конституционализмът включва: съгласие на народа, ограничаване на правителството, свободно общество,

⁶ Интервю пред радио „Свобода“ от 4.07.2008: „Да. Это конституционализм в старом понимании смысла этого слова, как устройство государства, отказ от одной стабильности, критика этой стабильности с позиций нового конституционного идеала.“ На интернет адрес <http://www.svoboda.org/content/transcript/454685.html> (31.09.2014)

⁷ Б. А. Страшун извежда, че „суть данного понятия неотъемлема от реальной системы государственного устройства“. Арутюнян, Г. Конституционализм как фундаментальный принцип права в правовом государстве. – В: Конституционное правосудие. Выпуск 1 (55) Ереван, 2012, с. 5.

⁸ Вж. Съдържанието на 63-те точки от договора, в превод на български език от проф. Ал. Шурбанов и предговора от Валентин Брайков, който присъства на юбилейните чествания в Англия за 800-годишнината от Магна харта. Брайков, В. „Магна харта – кратерът на спящ вулкан“ – В: 800 години Магна Харта & голямата ѝ дъщеря Американската конституция“, Фондация Америка за България vagabond media 2015, с. 2–3, 8–29 или В: <http://www.braykov.com/bg/post/publication/103>; Брайков, В. По мирният път към българската Рънимийд. – В: <http://www.braykov.com/bg/post/publication/104>.

⁹ В 221–222 година римският юрист Домиций Улпиан (170–228) формулира закони, които по-късно съставляват 1/3 от Дигеста или Пандекта (533 г.) на император Юстиниан Велики (483–565), за да кодифицира римското право. С Corpus Iuris Civilis (Свод на гражданското право, средата на VI век), съдържащ цялата законодателна дейност на император Юстиниан в 4 части, приключва традицията на римското право. Съдържанието им е разделено на титули, параграфи, за да се развие на тази база и византийското

право – Еклогата (726 г.), Базилики, Схолии. От римското право и във византийското право остава принципът от Дигеста (1.3.31: „Princeps legibus solutus est“) около 1/3 от Дигеста е кодифицирано от римското право.

¹⁰ Арвид Хорн (1664–1742), президент на канцеларията, генерал-лейтенант, граф. За личността на А. Хорн вж. – Коллекция биографий Сто замечательных финнов излязла на русски език. http://www.kansallisbiografia.fi/pdf/kb_ru.pdf (01.2014)

¹¹ Относно Русия вж. статията на директора на Институт российской истории РАН, член кореспондент Андрей Сахаров. Сахаров, А. Конституционные проекты и цивилизационные судьбы России. – В: Гражданин, 2004, бр.2, бр. 3. <http://www.grazhdanin.com/grazhdanin.phtml?var=Vipuski/2004/3/statya21&number=%B93>

¹² **Арутюнян, Г. Г.** Аксиологическа природа конституционализма в контексте исторической эволюции конституционной культуры. – В: Философия права. Пятикнижие Лум Москва: 2012, с. 70. Неговата мисъл е: „Конституционализм - это, в итоге, наличие осознанной системы конституционных ценностей в общественной жизни, во всех проявлениях социального поведения личности“; Същият, Системный мониторинг конституционализма и проблемы развития конституционной юстиции. – В: Конституционное правосудие 3 (53) 2011, с. 106.

¹³ **Бондарь, Н. С.** Аксиология судебного конституционализма: конституционные ценности в теории и практике конституционного правосудия. Москва: Юристъ, 2013, с. 13; Същият, Ценности конституционализма в условиях глобализации современного мира. – В: Вестник Тверского государственного университета. Серия: Право, № 15, 2009, с. 21–30.

¹⁴ Вж. **Бондарь, Н. С.** Аксиология судебного конституционализма: конституционные ценности в теории и практике конституционного правосудия. Москва: Юристъ, 2013, с. 14. На руски език е създадена специална поредица „Библиотечки судебного конституционализма“, чиито издателски интерес се явяват ценностите на руския конституционализъм.

¹⁵ **Галиуллина, Марина, В.** Конституционализм в России во второй половине XVIII – начале XIX веков... , с. 3.

¹⁶ Bačić, A. The Twilight of Constitutionalism. – In: Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu, god. 47, 2010/ 3., str. 771–776.

¹⁷ **Графский, В. С.** Конституционализм как предмет изучения. – В: Правовая мысль: история и современность с. 7; Срвн. История буржуазного конституционализма XVIII–XIX вв. М., 1983, с. 3. Авторите са В. С. Нерсисянц, П. С. Грацианский, В. Г. Каленский и др.

¹⁸ Вж. статията на преподавателя от Волгоградския държавен университет. – **Виноградов, В. В.** Исследование понятия „конституционализм“ и его типологии неюридическими науками. – В: Вестник ВолГУ, серия 5, вып 11, 2009, с. 4–9. <http://cyberleninka.ru/article/n/issledovanie-ponyatiya-konstitutsionalizm-i-ego-tipologii-neyuridicheskimi-naukami> (27.02.2014)

¹⁹ Галина Андреева пише: „...Йонийската (конституция – М. Й.) се явява пример за подарена конституция от Русия на друга държава, при условие, че в самата Русия няма нито конституция, нито конституционализъм.“ Вж. **Андреева, Г. Н.** Место Ионической Конституции 1799 г. в мировых конституционных процессах: постановка проблемы: Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения. – М.: ИЗиСП, 2010, № 3 (22), с. 79–84.

²⁰ Подробно на <http://www.hrleksikon.info/definicija/konstitucionalizam.html>) (12.01.2013)

²¹ **Виноградов, В. В.** Исследование понятия „конституционализм“ и его типологии неюридическими науками. – В: Вестник ВолГУ, серия 5, вып 11, 2009, с. 4–9. – В: <http://cyberleninka.ru/article/n/issledovanie-ponyatiya-konstitutsionalizm-i-ego-tipologii-nejuridicheskimi-naukami> (27.02.2014)

²² **Виноградов, В. В.** Исследование понятия „конституционализм“ и его типологии ..., с.5.

²³ **Виноградов, В. В.** Цит. съч., с.7.

²⁴ **Виноградов, В. В.** Цит. съч., с. 8–9.

²⁵ **Виноградов, В. В.** Становление конституционализма в монархической России :Афтореферат Дис. канд. юрид. наук 2002г. Волгоград, с. 9, с. 198–205 и др.

²⁶ **Виноградов, В. В.** Становление конституционализма в монархической России ..., с. 25–45.

²⁷ **Виноградов, В. В.** Становление конституционализма в монархической России..., с. 9, 198–205 и др. <http://www.dissercat.com/content/stanovlenie-konstitutsionalizma-v-monarkhicheskoi-rossii#ixzz3Ax3u0fEF>

²⁸ **Арутюнян, Г.** Конституционализм как фундаментальный принцип права в правовом государстве. – В: Конституционное правосудие, Выпуск 1(55), 2012, Ереван, с. 5; „я подчеркнул, что наличие Конституции само по себе не решает проблем. Существенным является наличие равноценного конституционного строя.“ Берман, Гаролд. Дж. Западная традиция права: эпоха формирования. 2-ое издание, Пер. с англ. Москва: Изд. Московского унив. изд. группа „ИНФРА М-НОРМА“, 1998, с. 370–373.

²⁹ **Griffin, S. M.** American constitutionalism. From Theory to Politics. Princeton. 1996, р. 5. Цит. по Польской, С. Дворянский конституционализм в России XVIII-начала XIX вв. и его западноевропейские источники, с. 6, 46. http://www.perspectivia.net/content/publikationen/vortraege-moskau/polskoi_konstitutionalismus (12.02.2012)

³⁰ **Кравец, И. А.** Формирование российского конституционализма (проблемы теории и практики): Автореф. Соиск. Доктора юрид. наук. Екатеринбург, 2002, с. 15–16. <http://lawtheses.com/formirovanie-rossiyskogo-konstitutsionalizma#ixzz2W9opgwL9> (12.07.2012) или [HTTP://WWW.DISSERCAT.COM/CONTENT/FORMIROVANIE-ROSSIYSKOGO-KONSTITUTIONALIZMA-PROBLEMY-TEORII-I-PRAKTIKI](http://www.dissercat.com/content/formirovanie-rossiyskogo-konstitutsionalizma-problemy-teorii-i-praktiki) (03.07.2013)

³¹ Виж Кутафин, О.Е. Российский конституционализм. Москва: Издательство Норма 2008, с. 12–13, 14 и Кравец, И. Ал. Формирование российского конституционализма Автореферат, доктор на юридических науки, (Правни науки и юриспруденция). Москва, 2002, с. 9, 16,

³² **Соловьев, Эрих, Ю.** Реформация и становление новоевропейской цивилизации. – В: Вестник Российского гуманитарного научного фонда 2009 1 (54), с.75–76.

³³ **Захаров, В. Ю.** Российский конституционализм 2-ой половины XVIII -1-ой четверти XIX вв. В контексте развития западноевропейской правовой мысли, Автореферат соиск. Доктора юридических наук. Москва, 2010, с. 25.

³⁴ **Графский, В. С.** Конституционализм как предмет изучения. – В: Право, 2009, кн. 3, с. 7; Срвн. История буржуазного конституционализма XVIII–XIX вв. М., 1983, с. 3–4.

³⁵ **Шайо, А.** Самоограничение власти (краткий курс конституционализма). Перевод с венгерского, Москва: Юрист, 2001, с. 22, 24.

³⁶ С. В. Польской казва „Конституционализъмът е процес, направен за установяване на ограничена от закон системна власт.“ Подр. Польской С. Историко-графически проблеми за основни въпроси на изследването с. 6–7. (Дворянски конституционализъм в Русия XVIII-начало XIX вв. И неговите западноевропейски източници) на интернет адрес: <http://www.perspectivia.net/content/publikationen/vortraege-moskau/polskoi-konstitutionalismus> (12.02.2012); За Виталий Ю. Захаров конституционализъмът е „особено политическо движение, възникнало в резултат на борбата между различни обществени сили за ограничаване на абсолютната власт на монарха с фундаментални закони“. Вж.: **Захаров, В. Ю.** Российски конституционализъм 2-ой половина XVIII -1-ой четвърти XIX вв. В контекста на развитието на западноевропейската правна мисъл Афтореферат соиск. Доктора на юридическите науки, Москва 2010, с. 46; Арсен Бачич пише: „Označavajući uređenje ograničene vlade koju stvaraju slobodni, jednaki i pravima osnaženi pojedinci, konstitucionalizam je reflektirao stanja posebnog vremena, mjesta i društvene situacije.“ – В: Bačić, A. The Twilight of Constitutionalism. – W: Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu, god. 47, 2010/ 3., str. 771–776“. Стивън М. Грифин пише, че конституционализъмът е „по-скоро развиващ се политически и исторически процес, отколкото неизменен корпус от идеи, установени през XVIII век.“. Вж. **Польской, С.** Историко-графически проблеми..., с. 6; Гагик Арутюнян пише, че „Проблема на конституционализма, с точки на гледане на ограничаване на властта и утвърждаване на върховенството на закона, на протяжении последних столетий была и остается самой актуальной проблемой общественного развития. Вж. Арутюнян. Слагаемите на конституционализма: върховенство на закона, стабилно развитие. – В: Конституционно правосудие. Выход 2 (52) 2011 Ереван, 2011, с. 5.

³⁷ **Польской, С.** Дворянски конституционализъм в Русия XVIII – начало XIX в. – В: Вопросы истории № 6, 2011. с. 27–42; **Shogimen, T.** Constitutionalism. – In: New dictionary of the history of ideas. Vol. 2. N.Y. -Lnd., 2005, p. 458.

³⁸ Российски либерализъм: идеи и хора / Под общ. ред. А. А. Кара Мурзы. Москва: Новое издателство, 2007. 904 с.; Очерки истории западноевропейского либерализма (XVII–XIX вв.) / Под общ. ред. А. А. Кара Мурзы. Москва: Институт философии РАН, 2004.

³⁹ **Кутафин, О. Е.** Российски конституционализъм. Москва: Норма, 2008, с. 6.

⁴⁰ **Кутафин, О. Е.** Российски конституционализъм..., с. 21; **Кучма, В. В.** Государство и право Нового времени, Волгоград, 2001, с. 5–6, 40–59, 105–135, 309–315, 336–346.

⁴¹ **Кравец, И. А.** Формирование российского конституционализма (проблемы теории и практики): Автореф. соиск. д-ра юрид. наук. Екатеринбург, 2002, с. 15–16.

⁴² Един от бащите на американската конституция, четвъртият по ред американски президент Джеймс Медисън (1751–1836) в глава 51 на сп. „Федералист“ пише: „В съставната република на Америка властта, взета от народа, първо се разделя между две разграничени системи за управление, а после делът, даден на всяка, се подразделя между разграничени и съвместно делени ведомства(...) Различните управления ще се контролират едно друго, а в същото време всяко ще контролира себе си.“ Вж.: Федералистът (Записки на федералиста). Превод от английски Владимир Атанасов. София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 1997, с. 255

⁴³ Федералистът..., с. 254.

⁴⁴ Човешки права. Стъпка 1: Философските корени – в българската част на международния образователен сървър на UNESCO D@dalos – В: http://dadalos-iizdv.org/Menschenrechte/grundk_2.htm

⁴⁵ Срвн. с Декларация на човешките и гражданските права в българската част на международния образователен сървър на UNESCO D@dalos. – На интернет-адрес http://dadalos-iizdv.org/Menschenrechte/Grundkurs_MR2/Materialien/dokument4.htm

⁴⁶ **Богданова, Н. А.** Категория “конституционализъм” в науке конституционного права. – В: Российский конституционализм: проблемы и решения. М., 1999. с. 135–138.

⁴⁷ **Кондогеоргис, Г.** „Гръцката демокрация“ на Ригас Велестинлис, Прев. От гръцки: Кирил Топалов. Издава Академия за балканска цивилизация. С., 2009, с. 66.

⁴⁸ **Богданова Н. А.** Категория “конституционализъм” в науке конституционного права. – В: Российский конституционализм: проблемы и решения. Материалы Международной конференции. – Москва: Изд-во ИГиП РАН, 1999, с. 137. (135–138); **Кутафин, О. Е.** Российский конституционализм..., с. 9–10; **Арутюнян.** Слагаемые конституционализма: верховенство право, стабилно развитие. – В: Конституционное правосудие. Вып 2 (52), Ереван 2011, с. 6; **Лебедев, В. А.** Конституционный строй – основа конституционного устройства России. – В: Проблемы Права (Международны правовой журнал), кн. 4, 2011, с. 8–22; **Ткачева, Н. Ал.** Проблемы гарантированности основ конституционного строя Автореферат диссерт. на соискан. Уч. Степ. кандидата юридических наук, Ставрополь 2004, на кафедре государственного и международного права Ставропольского государственного университета и други..

⁴⁹ **Графский, В. Г.** Конституционализм как предмет изучения. – В: Право (Москва), кн. 3, 2009, с. 11.

⁵⁰ Виж **Медушевский, Андрей Н.** Мнимый конституционализм как явление мировой политической культуры.// Социологические исследования, 1994, № 5, с. 90–102, Същият, Что такое мнимый конституционализм? Социологические исследования, 1994, № 2, с. 72.

ЛИТЕРАТУРА

1. **Богданова, Н. А.** Категория “конституционализъм” в науке конституционного права. – В: Российский конституционализм: проблемы и решения. М., 1999
2. **Берман, Гарольд, Дж.** Западная традиция права: эпоха формирования. Пер. с англ. Второе изд. М.: Изд. МГУ, ИНФРА* М- НОРМА, 1998.
3. **Кондогеоргис, Георги,** „Гръцката демокрация“ на Ригас Велестинлис, Прев. От гръцки: Кирил Топалов. Издава Академия за балканска цивилизация. С., 2009.
4. **Кутафин, О. Е.** Российский конституционализм. Москва: Норма, 2008.
5. **Кучма, В. В.** Государство и право Нового времени. Волгоград, 2001.
6. **Медушевский, Андрей Н,** Что такое мнимый конституционализм? Социологические исследования, 1994, № 2.
7. **Shogimen T. Constitutionalism.** In: New dictionary of the history of ideas. Vol. 2. N.Y. -Lnd., 2005,